

Sotsialistid ja terroristid 1905. aasta revolutsioonis

Toomas Karjahärm

Ajastut iseloomustav August Janseni (= Jaan Seen) joonistus pilkelehes „Lendleht“ nr. 12, 1907. Repro

Allpool püüan kirjeldada, kuidas kajastus vägivald ja terror Eesti sotsiaaldemokraatide ideoloogias ja praktikas 1905. aastal, kui tuli ilmsiks sügav kuristik sõjaka retoorika, väga piiratud tegelike võimaluste ja terroristliku praktika vahel. Uurimus on minu 2013. aastal ilmunud raamatu „1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal“ edasiarendus.

Terrorismi mõistest

Venemaa uusaja ajaloos on terroril kindel koht esmajoonel tänu narodniklikust „Zemlja i Volja“ 1878. aastal välja kasvanud poliitilisele terrorile,¹ mida kõige järjekindlamalt arendas edasi ja viljeles Sotsialisti-

de-Revolutsionääride Partei (SRP, esseerid, 1902).²

Brockhaus-Efroni esimeses venekeelses väljaandes pole märksõna „Terror Venemaal“.³ See ilmus sinna teises lisakoites 1907. aastal, võib-olla uue sajandi algul ja 1905. aastal järsult sagenenud terroriaktide mõjul. Autor V. V–v. (tõenäoliselt V. V. Vodovozov) kujutab terrorit Venemaal kui „valitsusevastase võitluse süsteemi, mis seisneb üksikute kõrgelseisvate isikute, samuti spioonide tapmises ning relvastatud kaitses läbiotsimiste ja arestide vastu“. Artiklis nimetatakse punast (revolutsioonilist), valget ja musta terrorit, konkreetset mainitakse ministrite, opositsioonitegelaste tapmist ja juudidipogromme, esseeride ja mustsadalaste ning parteiväliste grup-

¹ A. Koni. Mälestusi Vera Zassulitši kohtuasjast. Vene keelest tlk. A. Lukas. (Loomingu Raamatukogu, nr. 41–43 (1037–1039.) Perioodika, Tallinn, 1977. 24. jaanuaril 1878 tulistas Vera Zassulitš Peterburi linnapealikku; vandekohus mõistis ta õigeks.

² Vt. lähemalt M. Lotman. Vene jälg terrori ajaloos. – Diplomaatia 2009, nr. 1/2 (65/66), lk. 22–24.

³ Seal on märksõnad „Terror“ jakobiinide terrorist Suures Prantsuse revolutsioonis (autor V. Gerje) ja „Valge terror“ rojalistide terrorist Prantsusmaal 1815.–1816. aastal (autor P–ij). (Ėnciklopedičeskij slovar`. Izd. F. A. Brokgauz, I. A. Efron, XXXIII (65): Termičeskije oščuščeniija –Tombazi. S.-Peterburg, 1901, lk. 69–81.)

pide terrorit.⁴ Selles definitsioonis on rõhk asetatud individuaalsele terrorile, sotsiaaldemokraatide, juudi sotsialistliku partei Bund ja teiste rahvuslike parteide terrorit autor ei nimeta. Volgini-Ašini populaarses seletavas sõnaraamatus (1906) on terror „õuduste riik, poliitiline süsteem, mis saavutab oma eesmärgi julmade vahenditega, hirmu ja õuduse sisendamise“. „Terroristid on isikud, kes viivad oma vaateid läbi üksikute isikute hirmutamise, tapavad neid; meil grupp inimesi, kes tegutsevad [18]70-aastatest; hiljem esseeride sõjaline organisatsioon.“⁵

Eesti keeles polnud sõna „terror“ 20. sajandi algul kuigi tuntud ega levinud, selle asemel kasutati sõna „vägivald“, mis on vähem pretensioonikas, või kõneldi mingist konkreetsest terrori vormist, nagu näiteks (poliitiline) tapmine, hirmutamine ja ähvardamine.

Eesti sotsiaaldemokraatide-tsentralistide juhid, kes Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (VSDTP, 1903) raames õhutasid vägivald ja terrorit, ise end terroristideks ei pidanud ega nimetanud, pigem eitasid seda, kuid võtsid vastu otsuseid terroristliku tegevuse kohta ja levitasid vägivallale üles kutsuvaid lendlehti. Nagu allpool näeme, oli terror, sõltumata selle eneseniimetusest, sotsialistlikele parteidele teatud piirides loomulik osa vabadusvõitlusest, revolutsioonist ja ülestõusust.

Baltisaksa konservatiividele ja eesti mõdukatele tähendas revolutsiooniga kaasnev vägivald „hävitavat hirmuvalitsust“, mille eest Jaan Tõnisson väsimatult eesti rahvast hoiatas. „Terroristid ehk hirmu-abinõude tarvita-

jad arvavad, et nendel vägivallategude läbi korda läheb valitsust sundida uuendusi ette võtma,“ kirjutas Postimees juhtkirjas 1905. aastal ja lisas, et niisugune tegevus on rahulike uuenduste ja evolutsioonilise edenemise taustal üldse perspektiivitu, väikerahvale aga surmavalt ohtlik („meeletu iseenesetapmine“), kuna mängib trumbid kätte Balti tagurlusele.⁶ Tõnissoni oponendid nimetasid teda „tööliste äraandjaks, salakaebajaks ja sandarmiks“.⁷ Esimest korda oli eesti ühiskondlikus liikumises tekkinud nii sügav maailmavaateline lõhe. Olevikus seevastu tehti vahet „vabaduse-võitlejate“ („mässumehed“) ning „tulesüütajate ja mõrtsukate“ kui kurjategijate vahel.⁸ Saaremaa ajalehes Hää! on terrorist „hirmumees“ ning eksproprieerija on „võeravara omandaja“.⁹ Rahvuslik-liberaalse opositsiooni püüe kujutada kõiki pahempoolseid terroristide ja vägivallatsetajateks oli selge liialdus, mis väljendas varandusega eraomanike ehk kodanlaste loomulikku hirmu hüpoteetilise sotsialistliku pöörde ees, mida sotsiaaldemokraadid kõvahäälselt kuulutasid.¹⁰

Hilisemad terrori definitsioonid pole enam nii seotud esimese Vene revolutsiooni vägivaldsete sündmustega. Peeter Tarveli artikkel Eesti entsüklopeedias (1937) tõstab esile võimalolijate vägivalla sisevaenlaste vastu Prantsusmaa näitel. Isikliku terrori ulatuslike viljelejateks nimetab autor Vene nihiliste ja esseere.¹¹ Tänapäeval ütleb Eesti ÕS: „terror: vägivald; vägivalla-, hirmuvalitsus. Terroriakt, -organisatsioon, -režiim, -rühk, -võrk.“¹²

⁴ V. V–v. [V. V. Vodovozov]. Terror v Rossii. – Ėnciklopedičeskij slovar'. Izd. F. A. Brokgauz, I. A. Efron. Dopolnitel'nyj tom, II. S.-Peterburg, 1907, lk. 753.

⁵ Terroristy; Terror. – A. Volgin, S. Ašin. Tolkovatel' političeskix slov i terminov, s kratkim obzorom vseščestvujuščix partij. Izd. vtoroje. Trud, Moskva, 1906, lk. 48.

⁶ Korratused ja uuendused, I. – Postimees, 11.07.1905.

⁷ Anonüümne venekeelne lendleht „Hoiatuseks Tartu töölistele!“ 16.01.1905. EKM EKLA, f. 172, m. 17:6, l. 7–9.

⁸ Venemaa revolutsion. – Olevik, 27.10.1905.

⁹ Amnestia. – Hää!, 14.02.1907.

¹⁰ Vt. nt. J. Tõnisson. Mis sotsiaaldemokraatiast arvata? – *Idem*. Kõlblus ja rahvuslus. Koost. S. Runnel. (Eesti mõttelugu, 95.), lk. 219–234. „Kõige metsikum on Venemaal veel nõndanimetatud „Eesti sotsiaaldemokraatia“,“ kinnitas autor. (Samas, lk. 225)

¹¹ P. T. [Peeter Tarvel] Terror. – Eesti Entsüklopeedia, VIII. Tanulane–Yvon. Peatoim. R. Kleis. Loodus, Tartu, 1937, veerg 124.

¹² Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. T. Ereht. Koost. T. Ereht, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, lk. 938.

Muidugi pole igasugune vägivald terror. Vladimir Simakovi ajalooliste terminite sõnastik käsitleb terrorismi kui ühiskondliku julgeoleku vastu suunatud kuritegu, mis seisneb inimeste elu ähvardavate plahvatuste, tulekahjude jms. tekitamises kindla eesmärgiga avaldada survet elanikkonnale ja võimuorganitele.¹³

Pole täiesti selget, ammandavat ega üldkäibivat terrorismi definitsiooni ega teaduslikku teooriat selle kohta, kuna on liiga palju objektiivseid ja subjektiivseid nüansse, mis tulenevad ajaloolisest kogemusest, kultuurilistest traditsioonidest ja piirkondlikest iseärasustest. Terrori/terrorismi mõiste on tänapäeval avarunenud, see võib kehtida nii üksikisikute kui ka sotsiaalsete ja etniliste gruppide, tervete rahvaste ja ühiskonnaklasside suhtes, kusjuures terrorismi eri vormid on üksteisega läbi põimunud.

Kõigi aegade terroristidele on olnud ühine vägivalda kasutamine või sellega ähvardamine oma (poliitiliste) eesmärkide saavutamisel. Tähtis on siinkohal inimeste elu ja julgeoleku ohtuseadmine ning hirmu külvamine. Ähvardused ja üleskutsed valitsuse vägivaldseks kukutamiseks (manifestid, proklamatsioonid, lendlehed), relvastatud ülestõus ja võimuhaaramise katsed, kallaletungid valitsusleeri esindajatele, mõisnikele, politseinikele, sõjaväelastele – kõik need nähtused olid Balti provintsidest 1905. aastal olemas. Terroristliku tegevuse eesmärk oli viia ühiskond tasakaalust välja, esitada väljakutse olemasolevale seaduslikule (traditsioonilisele) ühiskonnakorraldusele, demonstreerida, et valitsusevastased on valmis võitlema kõige äärmuslikumate vahenditega ja et kehtiv riigivõim pole enam kindel.

Uurimiskirjandus

Nõukogude historiograafias uuriti peamiselt narodnikute terrorist, kuid 20. sajandi alguse revolutsioonilisest terrorismist libiseti pelglikult üle, kuna see ei sobitunud Venemaa ajaloo ametlikku skeemi. Terrorism seoti jäigalt esseeride parteiga ja mõisteti hukka kui revolutsioonijõude lõhestav ja kahjustav avantürism.

Üldiselt kasutatakse sõna „terrorist“ revolutsionääride-vabadusvõitlejate kohta tänapäeva uurimiskirjanduses suhteliselt harva, kuigi viimasel ajal mõnevõrra rohkem. Eelistatakse mõisteid „relvastatud võitlus“, „ülestõus“, „mäss“, „agraarrahutused“, „väljaastumised“, „pogrommid“, isegi „kodusõda“. Tundub, et varasema historiograafia pärandina peetakse terroristlike aktide all silmas esmajoones individuaalset terroristi ehk atentaate üksikutele isikutele, peamiselt kõrgete võimuesindajate tapmist ja tapmiskatseid.¹⁴ Esimese Vene revolutsiooni 100. aastapäevale pühendatud esinduslikus akadeemilises monograafias räägitakse küll „kodusõja kuristiku äärele jõudmisest“, kuid mõiste „revolutsiooni-line terror“ esineb seal vaid üks kord, Igor Hristoforovi kirjutatud peatükis.¹⁵ Riikliku sõjalis-politsei terrorismi puhul on olnud vähem terminoloogilisi kahtlusi, kuigi mitmed vene autorid (näiteks monarhistid ja impeeriumimeelsed) peavad valitsuse karme meetmeid revolutsiooni mahasurumisel täiesti adekvaatseks ja õigustatuks. Viimasel ajal on Venemaa ühiskondlikus mõttes tugevnenud revolutsioonivaenulik hoiak, mis on jõudnud ka kirjandusse.

¹³ Terror; Terrorism. – Slovar` istoričeskix terminov. Sost. V. S. Simakov. Pod obšč. red. A. P. Krjukovskix. Liga, S.-Peterburg, 1998, lk. 358.

¹⁴ Toon siinkohal mõned näited tolle aja terroriaktide pikast nimekirjast. Esseeride ohvriks langesid siseminister Vjatšeslav von Plehve (15.07.1904, Jegor Sazonov), Moskva kindralkuberner suurvürst Sergei Aleksandrovitš (04.02.1905, Ivan Kaljajev), Moskva kindralkuberner Pavel Šuvalov (28.06.1905, Pjotr Kulikovski), sõjaminister Viktor Sahharov (22.11.1905, Anastasia Bitsenko). 1906. aastal langes terroristide käe läbi rida kubernere ja kõrgemaid sõjaväelasi, sh. Moskva ülestõusu mahasuruja kindralmajor Georgi Min (13.08.1906, Zinaida Konopljannikova), korraldati ebaõnnestunud atentaat peaminister Pjotr Stolõpinile Peterburis (12.08.1906, esseerid-maksimalistid, surma sai 27, haavata üle saja inimese), https://ru.wikipedia.org/wiki/Terrorističeskije_akty_soveršennye_v_Rossii (01.03.2015).

¹⁵ Pervaja revoljucija v Rossii. Vzgljad čerez stoletije. Otv. red. A. P. Korelin, S. V. Tjutjukin. Pamjatniki istoričeskoj mysli, Moskva, 2005, lk. 475.

Uuemast vene terrorismi historiograafiast võib esile tõsta kahte autorit.

Oleg Budnitski on monograafiliselt uurinud vene terrorismi ideoloogiat 1860. aastast kuni 1907. aastani, sh. sotsiaaldemokraatia ja terrorismi seoseid esimeses vene revolutsioonis. Autor lükkab ümber Nõukogude historiograafia väited selle kohta, et enamlasted ja Lenin olid põhimõtteliselt terroristlike meetodite vastased.¹⁶ Budnitski järgi oli 20. sajandi alguse terrorismil Vene impeeriumis kaks kihti: parteiline, tsentraliseeritud, ideeliselt ja eetiliselt motiveeritud terror, ning alamkihtide massiterror.¹⁷

Anna Geifmani raamat „Revolutsiooni-line terror Venemaal 1894–1917“ (1993) on esimene suurem uurimus terrorismist hilise Vene impeeriumi viimasel veerandsajandil. Erinevalt arutlevast ja filosoofilisest Budnitskist esitab Geifman rohkesti fakte ja statistikat terroriaktide kohta, sh. ka Balti kubermangudes ja teistel impeeriumi ääremaaladel. Tema kandev idee on selles, et 20. sajandi algul valitses „uut tüüpi“ massiline terrorism, mis tugines ühiskonna alamkihtidele. Geifman järeldab, et enamlaste jaoks oli terror efektiivne ja revolutsioonilise hierarhia erinevatel tasanditel tihti kasutatav instrument. Nentides küll seda, et terror oli mõlemapoolne, on autori sümpaatia enamasti tsaarivalitsuse poolel. Ta ei süvene eriti terroriaktide toimepanijate motiividesse, neid peab ta taunimisvääreteks ekstremistideks

või isegi bandiitideks. Läti ja Eesti revolutsioonääre kujutab Geifman verehimuliste barbaritena, kes olid valmis paljaks röövima, tapma ja „reeturiks“ kuulutama kõiki, kes neid ei toetanud ja neile raha ei annetanud. Balti revolutsioonilise terrori saksavastast motivatsiooni ta peaaegu ei maini.¹⁸

Ulatuslik vägivald Baltimaades on pälvunud teistegi uurijate tähelepanu. Sergei Pavlov kirjutab ülestõusnute „avalikust terrorist“ Lätis pärast 17. oktoobri manifesti, mida juhtis sotsialistlikke parteisid ühendav Riia Föderatiivne Komitee, kelle käsul lasti maha inimesi ilma kohtu ja uurimiseta, novembri lõpus puhkes seal „avalik mäss ja röövimine“.¹⁹ Eesti kohta märgib Pavlov agraarrahutusi, millega kaasnesid mõisahoonete süütamised ja röövimised.²⁰ Moskva ülestõusnuid Pavlov terroristideks ei nimeta, ilmselt seetõttu, et need pidasid barrikaadidel lahingut sõjaväega. Tegelikult algas Moskvast relvastatud väljaastumine just relvakaupluste röövimisega ning mässajad ründasid seal samuti politseijaoskondi ja vanglat, tapsid politseinikke, ilmselt küll suhtarvuliselt väheemas ulatuses kui Riias.²¹ Ljudmilla Vorobjova kirjutab, et Lätis „terror käis ühte jalga revolutsiooniga“; tapeti ametiisikuid, politseinikke (eriti julmalt) ja sõjaväelasi, mõned mõisnikud ja pastoriid, kriminogeenne olukord halvenes. Peamised „kuritegude liigid“ olid tapmised ja tapmiskatsed, relvastatud kallaletungid tänavatel, asutuste, viinapoo-

¹⁶ O. V. Budnickij. *Terrorizm v rossijskom osvoboditel'nom dvizenii: ideologija, etika, psixologija* (vtoraja polovina XIX – načalo XX v.) Otv. red. B. S. Itenberg. ROSSPĖN, Moskva, 2000.

¹⁷ O. V. Budnickij. *Terrorizm*, lk. 26.

¹⁸ A. Geifman. *Thou Shalt Kill! Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton University Press, New Jersey, 1993, venekeelne tõlge A. Geifman. *Revoljucionnyj terror v Rossii, 1894–1917*. Per. s angl. E. Dorman. (Serija „Èkspress“.) KRON-PRESS, Moskva, 1997, <http://www.kouzdra.org/page/texts/geifman/> (01.03.2015). Autor kirjutab: „Eestis sotsialistlike parteide esindajad, sh. esseerid, ei püüdnudki teha nägu, et nende tegevus on suunatud esmajoones kõrgete riigiametnike ja tuntud kodanlastest ekspluaatorite vastu. Nagu metsavennad ja teised väikesed terroristlikud grupid, tegelesid nad peamiselt röövimise ja arveteõendamisega väikeametnike, konservatiivselt meelestatud kooliõpetajate, vaimulike kallal ja üldse kõigiga, keda nad kahtlustasid neile mittekasatundmises või kes keeldusid andmast raha revolutsiooni heaks. Need uut tüüpi terroristid, lähtudes üksnes käesoleva momendi ülesannetest, suuremalt jaolt ei vaevanud end mõtisklustega kaugematest sihtidest ja olid alati valvel, kui nende vaatevälja ilmus ükskõik milline „reaktsiooni esindaja“, keda võis tappa ja paljaks röövida.“ (Samas.)

¹⁹ S. B. Pavlov. *Opyt pervoj revoljucii: Rossija 1900–1907*. Akademičeskij Projekt (Istoričeskije tehnologii), Moskva, 2008, lk. 413.

²⁰ S. B. Pavlov. *Opyt pervoj revoljucii*, lk. 414.

²¹ S. B. Pavlov. *Opyt pervoj revoljucii*, lk. 421–423.

Liivimaa Kubermangu
Sandarmivalitsuse
ülema ajutine kt. Pavlov
Baltimaade ajutisele
kindralkubernerile
A. N. Möller-Zakomelskile
28.12.1906 lendlehtede
levitamisest Viljandis.
LVVA, f. 6989, n. 2, s. 42,
l. 109

Mr. 92.
**НАЧАЛЬНИКЪ
ЛИФЛЯНДСКАГО
Губернскаго Жандармскаго
УПРАВЛЕНИЯ.**
28 Декабря 1906 г.
№ 15215.
г. РИГА.

104.
Секретно.
Арестантское.

1047

П. П. Павлов
Полковникъ
Исх. № 15215
Копия
Копия
Копия

Начальникъ Феллинскаго уѣзда отношеніемъ отъ 23 сего Декабря ва № 483 сообщилъ мнѣ, что имъ были получены свѣдѣнія, что проживающіе въ г. Феллины портной Келлеръ и наборщикъ Сауля распространяютъ среди населенія революціоннаго содержанія изданія и по произведенію у нихъ обыску найдено 43 экземпляра на восточномъ языкѣ воззванія, озаглавленнаго: "Всему народу" и 6 экземпляровъ подпольнаго журнала на томъ-же языкѣ, озаглавленнаго: "Соціалъ-демократъ". Оба они заключены подъ стражу.

Вслѣдствіе сего мною предложено Помощнику моему въ Юрьевскомъ уѣздѣ произвести дознаніе въ порядкѣ 1085 ст. Уст. Угол. Судопр., по обвиненію названныхъ лицъ въ преступленія, предусмотрѣнномъ 129 ст. Угол. Улож.

Приложеніе: Переводъ воззванія, обнаруженнаго Келлера и Сауля.

Полковникъ *Павловъ*

Господину Временному Прибалтійскому Генералъ-Губернатору .

dide ja eramajade röövimised; mõisate põletamine võttis enneolematu ulatuse.²²

Terrorist Lenin

Nõukogude ajaloolased püüdsid jätta muljet, et enamlased olid põhimõtteliselt ja järjekindlalt esseeride (individuaalse) terrori vastu, et terror oli mitte proletaarne, vaid väikekodanlik ja oportunistlik taktika, mis viis

esseeride partei kui enamlaste ajutise liitlase lõpuks poliitilisse pankrotti.²³ Kriitika esseeride aadressil ei tulenenud siiski mitte niivõrd enamlaste vastumeelsusest vägivalda suhtes, kui võrd soovist diskrediteerida mõjukat konkurenti pahempoolsete leeris. Sellest johtus Nõukogude ajaloolaste tees, et massiline vägivald ja massiterror relvastatud ülestõusu näol ja/või selle osana on igati õigustatud ja eetilise, individuaalne terror aga on volun-

²² L. Vorob`eva. Istorija Latvii ot Rossijskoj imperii k SSSR, kniga 1. Fond „Istoričeskaja pamjat“ Moskva, 2009, lk. 68–75.

²³ Vt. K. V. Gusev. Partija ėserov: ot melkoburžuaznogo revoljucionarizma k kontrrevoljucii. Istoričeskij očerk. Mysl', Moskva, 1975; B. V. Levanov. Iz istorii bor`by bol`ševistskoj partii protiv ėserov 1903–1917 gg. Vtoroje dop. izd. Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad, 1978, lk. 85–136.

tarism, vandenõu ja avantürism, kui see pole allutatud ülestõusu eesmärkidele. Enamlaste juhid eelistasid tööpoolset massiterrorit üksikutele aktidele selle suurema efektiivsuse tõttu, kuid teatud tingimustes, nagu näeme allpool, ei põlanud nad ära ka individuaalset terrorit.

Relvastatud ülestõusu päevakorda kerkimine tingis terrorismi küsimuse aktualiseerimise revolutsiooniliste parteide tegevuses ja koostöös, esmajoones sotsiaaldemokraatide ja sotsiaalrevolutsionääride vahel, mis kulmineerus ühises võitluses Moskva barrikaadidel.²⁴ Vene sotsiaaldemokraatide-tsentralistide partei vähemlaste tiiva juht, „rafineeritud eurooplane“ Georgi Plehhanov, kes varem oli terrori avalik ja kirklik hukkamõistja, asus seda 1905. aasta veriste jaanuarisündmuste mõjul energiliselt toetama. Oleg Budnitski sõnul pooldas ta terrorit mitte kui printsiipi, vaid kui võitlusvahendit.²⁵ Tõsi, Moskva ülestõusu lüüasaamise järel, pidades silmas suuri ohvreid võitluses ülekaaluka vastasega, heitis Plehhanov 1906. aastal parteile ette: „Poleks vaja olnud haarata relvi.“ Sotsiaaldemokraatide-tsentralistide tuntumatest juhtidest jäi vähemlane Julius Martov (Tsederbaum) pea-aegu ainsana 1905. aastal terrorismivastasele seisukohale. Mõlemad olid ka Vene Esimese Riigiduma boikoti vastu, mida organiseeris Lenin, kes lootis asjata uue ülestõusu puhkemisele 1906. aastal.

Vladimir Lenin (Uljanov) polnud kunagi terrori ega poliitiliste tapmistega vastu üldse ega põhimõtteliselt. Vägivalla kasutamise moraalsed aspektid teda ei kammitsenud. Poliitilisi tapmisi hindas Lenin olupoliitiliselt momendi otstarbekuse seisukohalt. Palju kordi rõhutas ta erinevas sõnastuses mõtet, et „siidkinnastes isevalitsust ei kukuta“ või et „isevalitsus muidu ei kuku, kui teda ei kukutata“. Kuni 1905. aastani pidas Lenin üksikuid halvasti ette valmistatud terroristlikke

akte (*melkij terror*) väheefektiivseks ja revolutsioonijõude killustavaks. Uutes tingimustes, kus vägivald (terror–antiterror) muutus kiiresti 1905. aastal massiliseks, luges Lenin tsiviil- ja sõjaväevõimude vastu suunatud terrorit relvastatud ülestõusu, klassivõitluse ja kodusõja ning partisanivõitluse obligatoorseks osaks. See tähendas ka individuaalset terrorit, spioonide, politseinike, sandarmite ja mustsadalaste tapmist, rahaliste vahendite eksproprieerimist ülestõusu käigus. Isegi üksikute Nõukogude uurijate väitel aktsepteerisid enamlased 1905. aastal individuaalset terrorit ülestõusu ja massilise rahvaliidumise raamides.²⁶

Lenini töö „Revolutsiooniar mee võitlussalkade ülesanded“ (kirjutatud oktoobris 1905) on terroristliku tegevuse üksikasjaline praktiline juhend, kus võitlussalku (vähemalt 2–3 inimest, parteilisus pole tähtis) õpetatakse relvastuma ise, „kes millega saab (püss, revolver, pomm, puss, kasteet, kaigas, petrooleumisse kastetud narts süütamiseks, nõör või nõörredel, labidas barrikaadide ehitamiseks, püroksülinilaeng, okastraat, naelad (ratsaväe vastu) jne. jne.“. Võitlussalkade kohustuslike ja esmajärguliste ülesannete hulgas märgib Lenin nuhkide, politseinike ja sandarmite tapmist, politseijaoskondade õhkulaskmist, arreteeritute vabastamist ja valitsuse rahaliste vahendite äravõtmist nende kasutamiseks ülestõusu vajadusteks. Revolutsiooniar mee võitlussalkade „suurepäraseks“ sõjaliseks õppuseks ja „tuleristseteks“ oli Lenini juhtnööride järgi mustsadalaste tapmine ja nende peakorterite õhkulaskmine.²⁷ Teisel soovitas ta soldateid valada üle keeva veega, politseinikke kõrvetada soolhappega.

Hiljem pöördus Lenin korduvalt terrorismi teema juurde tagasi. Artiklis „Moskva ülestõusu õppetunnid“ ta kirjutas, et ülestõusnud ei tegutsenud küllalt otsustavalt olukorras, kus nende kohus oli „halasta-

²⁴ S. B. Pavlov. Opyt pervoj revoljucii, lk. 420–429.

²⁵ O. V. Budnickij. Terrorizm, lk. 315.

²⁶ B. V. Levanov. Iz istorii bor`by, lk. 109–111.

²⁷ V. I. Lenin. Revolutsiooniar mee võitlussalkade ülesanded. – *Idem*. Valitud teosed. 10 köites, 4. 1905–1907. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1987, lk. 245–249. Teos on kirjutatud 1905. aasta oktoobris, pärast 3. (16.) kuupäeva. Esmakordselt avaldatud 1926. aastal.

matult hävitada tsiviil- ja sõjaväeülemaid“. Lenin ülistas partisanisõda ja massiterrorit kui uueks ülestõusuks ettevalmistamise õiget taktikat, mida sotsiaaldemokraatia peab tunnistama ja oma taktikas ette nägema, seda organiseerides ja kontrollides.²⁸

Moskva ja Läti ülestõusu analüüsi najal arendas Lenin relvastatud võitluse ja partisanisõja teooriat ja taktikat, eriti töös „Partisanisõda“ (september 1906). Ta seletas, et relvastatud võitlusel on kaks eesmärki: „esiteks üksikisikute, politsei ja sõjaväe teenistuses olevate ülemate ja alluvate tapmine, teiseks – nii valitsusele kui ka eraisikutele kuuluva raha konfiskeerimine“. Uut tüüpi terrorit, „uut võitlusvormi“, mis on seoses ülestõusuga, kiitis Lenin Poola ja eriti Läti sotsiaaldemokraatide näitel. „Vana tüüpi“ terrorist (*staryj terror*) erines „uut tüüpi“ terror Lenini käsitusel just massilisuse ja relvastatud ülestõusuga seotuse poolest.²⁹

Veebruaris 1906 kirjutas Lenin artikli „Venemaa praegune olukord ja töölispartei taktika“. Seal ta märkis, et võitlussalkade partisaanitegevus on ülestõusu vajalik koostisosa, kuid enamikus puhtvene keskustes ei ilmuta need küllaldaselt initsiatiivi, et nende väljastumised ei ole küllalt otsustavad, et neil on vähe võitluskogemusi. „Selles suhtes on meist ette jõudnud nii Kaukaasia kui ka Poola ja Baltimaad, s. t. just niisugused keskused, kus liikumine on vanast terrorist kõige rohkem eemaldunud, kus ülestõus on kõige paremini ette valmistatud, kus proletaarse võitluse massiline iseloom ilmneb kõige tugevamini ja selgemini.“³⁰ Seega Lenin pidas massiterrorit ülestõusu ja partisanisõja igati respekteritavaks ja vajalikuks võitluse vormiks, ent vaid siis, kui see toimub partei juhtimisel ja kontrolli all.

Tegelikus elus oli keeruline vahet teha

sotsiaaldemokraatide ja esseeride võitlusmeetodites, otsustada mis on „õige“, mis „vale“ relvastatud võitlus ja terror, kus on see massiliikumise ja ülestõusu või partisanisõja osa ja kus ei ole. Vähegi nimetamisväärsed lokaalsed ülestõusud, mis impeeriumi erinevates osades puhkesid, olid lühiajalised ja piiratud nii ajas kui ruumis. Massirahutustes, tänavavõitluses ja barrikaadidel polnud võitlejate parteilisel kuuluvusel tähtsust ja enamasti polnud see teadagi. Umbes kümme päeva kestnud detsembriülestõus Moskvas võitlesid koos enamlased, vähemlased, esseerid ja parteituid.³¹ 1905. aastal polnud suurt vahet sotsiaaldemokraatidel, esseeridel ja anarhistidel, kes ründasid vanglaid, politseijaoskondi, tapsid politseiagente, provokaatoreid, administratsiooni ja repressiivorganite „vihatuid esindajaid“, „süüdiolavaid“ vabrikute direktoreid ja insenere, isegi valvureid ja öövahte.³² Vägivallaepisoodide lähem uurimine näitab, et valdav enamik VSDTP liikmete poolt toime pandud terroriakte langeb aega, mil relvastatud ülestõusu polnud, ei keskuses ega kohapeal. Seetõttu tundub Lenini tõstatatud probleem terrori ja ülestõusu „õigest“ (õigeaegsest) seosest mõnevõrra kunstlik ja skolastiline.

Terrori lubamine ja keelamine

VSDTP kolmas kongress (aprill 1905) orienteeris proletariaati relvastatud ülestõusule sotsiaaldemokraatliku partei lipu all, kes juhib tema võitlust mitte ainult ideeliselt, vaid ka praktiliselt. Vastav resolutsioon „Relvastatud ülestõusust“ kohustas parteiorganisatsioon võtma „tarvitusele kõige energilised abinõud proletariaadi relvastamiseks ning relvastatud ülestõusu ja selle otsese

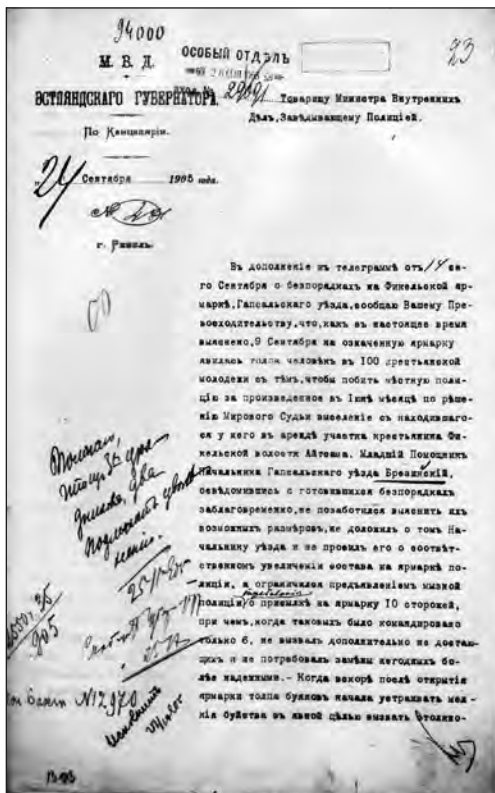
²⁸ V. I. Lenin. Moskva ülestõusu õppetunnid. – *Idem*. Valitud teosed. 10 köites, 4, lk. 424–431. Teos ilmus ajalehes Proletari 29.08.1906.

²⁹ V. I. Lenin. Partisanisõda. – *Idem*. Valitud teosed. 10 köites, 4., lk. 432–441. Teos ilmus ajalehes Proletari 30.09.1906.

³⁰ V. I. Lenin. Venemaa praegune olukord ja töölispartei taktika. – *Idem*. Teosed, 10. november 1905 – juuni 1906. Tõlgitud 4. väljaande järgi. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1952, lk. 100.

³¹ S. B. Pavlov. Opyt pervoj revoljucii, lk. 420–429.

³² O. V. Budnickij. Terrorizm, lk. 321–322.

Eestimaa kubener A. A. Lopuhhin siseministri asetäitjale D. F. Trepovile 24.09.1905 politsei peksmisest Vigala laadal. GARF, f. 102, OO, n. 1905, s. 2550/35, l. 23–23p

juhtimise plaani väljatöötamiseks, luues selleks vajadust mööda erilised rühmad parteitöötajaid.³³

Pärast Moskva ülestõusu mahasurumist läks revolutsioon 1906. aastal pidevalt allamäge, kuid sotsialistlike parteide, eriti Lenini juhitud enamlaste fraktsiooni juhtkonnas püsis ebarealistlik lootus uue ülestõusu puhkemisele ja võimalikule isevalitsuse kukutamisele. (Plehhanovi pooldajad seda enam ei uskunud).³⁴ Nähtavasti tehti panus massili-

sele ülestõusule sõjaväes. Nii VSDTP kui ka SRP lendsalgad ja löökrühmlased (*bojeviki, družinniki*) panid edasi toime terroriakte, sh. Moskvast ja Peterburis. Perifeerias süvenes anarhia ja kohalike löökrühmlaste isetegevus, parteile allumatu ja kontrollimatu relvastatud röövimine. Esseeride partei kohalikud organisatsioonid ei allunud keskkomitee otsusele lõpetada terror.³⁵

Revolutsiooni taandumisperioodil mitmel pool levinud partisanivõitlus ja eriti finantsside eksproprieerimine riigi- ja erapankadest tekitas VSDTP-s parteisisese diskussiooni. Probleemiks olid saanud sagedased rahaliste vahendite röövimised, mis pandi toime partei nimel, kusjuures niisugune raha ei jõudnud parteikassasse. Enamlaste poolt VSDTP neljandaks (ühinemise) kongressiks (aprill 1906) esitatud resolutsiooniprojektis „Partisanlikud lahingulised väljaastumised“ nenditi, et partei peab tunnistama ülestõusu asemele tulnud võitlussalkade partisanitegevused põhimõtteliselt lubatavateks ja otstarbekohasteks, „et selliste väljaastumiste peamiseks vahetuks ülesandeks tuleb tunnistada valitsus-, politsei- ja sõjaväeaparaadi purustamine ja halastamatu võitlus aktiivsete mustsajalaste organisatsioonide vastu, kes elanikkonna kallal vägivalda tarvitavad ja teda terroriseerivad; et [– – –] samuti on lubatavad lahingulised väljaastumised rahaliste vahendite haaramiseks, mis kuuluvad vaenlasele, s. o. isevalitsusele, ja nende vahendite kasutamiseks ülestõusu vajadusteks, kusjuures on tarvis pöörata tõsist tähelepanu sellele, et võimalikult vähe riivataks elanikkonna huvisid“.³⁶

Vähemlaste ülekaaluga (62/46) kongressil ei läinud enamlaste redaktsioon läbi. Vastuvõetud resolutsioonis „Partisanlikest väljaastumistest“ otsustati „võidelda üksikute isikute või rühmade selliste väljaastumiste vastu,

³³ VSDTP kolmas kongress. London 12.–27. aprillil (25. aprillist 10. maini) 1905. – Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. 1898–1954. Tõlgitud seitsmenda väljaande järgi, I. 1898–1924. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut. NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudi Filiaal, Tallinn, 1956, lk.79.

³⁴ S. B. Pavlov. Opyt pervoj revoljucii, lk. 456–459.

³⁵ O. V. Budnickij. Terrorizm, lk. 329–330.

³⁶ VSDTP neljas (ühinemise) kongress. Stockholm. 10.–25. aprillil (23. aprillist 8. maini) 1906. – Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside ..., I, lk. 110.

mille eesmärgiks on raha haaramine sotsiaaldemokraatliku partei nimel või deviisi all“, vältida rahulike kodanike isikliku julgeoleku või eraomanduse puutumatuse rikkumist. Erapankade röövimine keelati, riigipankade raha konfiskeerimisele seati piirangud. Ainult valitsusele kuuluvaid relvi ja lahingumoonasid võis „haarata igal avaneval võimalusel“. ³⁷

Sama ühinemiskongressi resolutsioonis „Suhtumine talurahvaliidumisse“ on eesmärgiks tööliste, talupoegade ja muu liht-rahva relvastatud ülestõus valitsuse vastu, kuid märgitud on vajadus hoida „talupoegi tagasi agraarterrorist, põletamistest jne.“, mis riigi mõnedes piirkondades olid võtnud suure ulatuse. ³⁸ Selle nn. ühinemiskongressi otsused olid kompromiss enamlaste, vähemlaste ja mõnede ääremaade sotsiaaldemokraatide vahel. Partei kontrollitud terrorist ja partisanlusest ühinemiskongress põhimõtteliselt lahti ei öelnud, kuid asus seda reglementeerima, olles vastu stiihilisele põletamisele ja lõhkumisele maal. Kuna kongressil võeti VSDTP koosseisu Poola ja Leedu rahvuslikud sotsiaaldemokraatlikud organisatsioonid ning Läti Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei (LSDTP), siis olid nad kõik tõenäoliselt nõus niisuguste terroristlikku tegevust reguleerivate resolutsiooniga. Kuid sellega polnud diskussioon terrori küsimuses lõppenud.

Ühinemiskongressil kavandatud parteilist terrorismi piiravad meetmed said terava kriitika osaliseks VSDTP sõjaväe- ja võitlusorganisatsioonide esimesel konverentsil novembris 1906. Seal nõudis enamik delegaate kroonu vara eksproprieerimise lubamist, kuna „eksproprieerimine ei ole midagi muud kui võitlusvahendite äravõtmine valitsuse käest ja nende andmine rahva kätte“ ja „just raha tagab kõige rohkem võitlusvahendite eduka ettevalmistamise“. ³⁹

Ühinemiskongressist kulus veel aasta, kui

VSDTP viies kongress 1907. aasta mais, veidi enne 3. juuni pööret mõistis „terroristliku taktika“ hukka ja võttis vastu eriresolutsiooni „Partisanlike väljaastumiste küsimus“. Selleks ajaks olid lootused uue relvastatud ülestõusu puhkemisele ja tsaarivalitsuse kukutamisele lõplikult hääbunud ka kõige suurematel optimistidel. Sotsiaaldemokraatide-tsentralistide partei mõlemad harud olid repressioonidest räsitud ja läinud sügavale põranda alla; osa kohalikke organisatsioone oli juhtide arestiteerimise tõttu lakanud olemast ja need tuli uuesti üles ehitada. Niisuguses muutunud olukorras keelas kongress partei liikmetel ära osavõtu partisanlikest väljaastumistest ja eksproprieerimistest, atentaatidest „valitsuse agentidele ja kodanluse esindajatele“ ning otsustas kõik parteiorganisatsioonide spetsiaalsed võitlussalgad laiali saata. ⁴⁰

Debatt relvastatud võitluse üle

Valitsusvastases leeris oli mitmesuguseid lahknemisi arusaamu relvastatud võitluse kohta ja see ilmnes 1905. aastal ka kohalike sotsiaaldemokraatide juhtkonnas, VSDTP Tallinna Komitees ja VSDTP Tartu grupis. „Juba Peterburis jagunesime kahte voolu: „ühed pooldasid eksproprieerimist, mõisate röövimist ja tapmist, teised – rahulikumat taktikat“,“ meenutas üks kaasaegne. ⁴¹

Sotsiaaldemokraatide-föderalistide juht Peeter Speek oli 1905. aastal relvastatud väljaastumise vastu, kuna see võib provotseerida võime vägivallale. Ülikooli aulas pidas ta 12. detsembril rahvast vaigistava kõne, milles tegi maha agitaatorite plaani rünnata Tartu vanglat ja politseivalitsust: „Rahval pole ju sõjariistu, pole organisatsiooni sõjaliseks võitluseks, pole ohvitseride võitlusliini jaoks, kuna rahva vastu on aga tsaari sõjaväe polk mitme

³⁷ VSDTP neljas (ühinemise) kongress, lk. 130–131.

³⁸ VSDTP neljas (ühinemise) kongress, lk. 126.

³⁹ VSDTP sõjaväe- ja võitlusorganisatsioonide esimene konverents. Tampere. 16.–22. novembril (29. novembrist 5. detsembrini) 1906. – Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside..., I, lk. 149–150.

⁴⁰ VSDTP viies (Londoni) kongress. London. 30. aprillist 19. maini (13. maist 1. juunini) 1907. – Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside..., I, lk. 167–168.

⁴¹ P. Kann. [Mälestused.] EKM EKLA, f. 172, m. 2:11, l. 2.

tuhande vene soldatiga ... Vabaduse võitmise ja vangide vabastamise asemel saaksid sajad rahva hulgast surma, tuhanded peksta ja haavata, kuna vangla tühjendamise asemel saaks see kuhjani täis rahva poegi ja tütreid ... Ärge andke saksa mõisnikele ja pürgeritele ning nendega ühinenud eesti kodanlastele põhjust ettekäändeks teid tappa ja peksta või rahvavaenlaste sõnade järgi – „rumalale rahvale õpetust anda“. Ärge laske endid provotseerida! Hüüdke provokaatorid maha! [– –] Minu käredate hoiatust kuulati ja jälgiti peaaegu surmavaikselt.“⁴²

1906. aastal kutsus põranda alla läinud Speek Pariisis ilmuvas ajakirjas *Õigus* (La Justice) pidama „väikest sõda“ ja soovitas rahval „oma vaenlastele – parunitele, pastorigele, politseile, shandarmitele ja kõigile isevalitsuse tugeledele igasugust paha teha. Kui toed langevad, siis langeb mäda maja iseenesest. Meie isade ja vendade veri, meie emade ja õdede hädakisa, meie põletatud ja laastatud talud kutsugu vägeva võimuga tasujaid tööle. Veri nõuab vere hinda!“⁴³

Poliitiline pagulane Pariisis Andres Dido pooldas esiisadelt röövitud maa mõisnike käest äravõtmist ja ühes sellega ka mõisnike likvideerimist üsna omapärasel põhjusel: „Aga mis iga eestlane selles võitluses tegema peab, on see, et keegi neist röövlitest elusalt meie maalt ei pease, mitte ainult 700 aasta piina ja kurnamise kättemaksu pärast, vaid nimelt ettevaatuse pärast. Need inimese näolised põrgulased on kõige peale valmis. Kui nad elusalt meie käest peaseksivad, siis võiksivad nad ühel ehk teisel viisil tagasi meid tülitama tulla. On nad aga hauas, siis ei tule nad sealt enam välja. Muidugi peab nende röövlite varjajate ja kaitsjatega niisama ümber käima, nagu nende enestega, kui nad ka meie rahva nime kannaksivad. Niisuguste

äraandjate häbi- ja kuritegu on palju suurem kui röövlite eneste süi.“⁴⁴

Tähelepanuväärne on VSDTP Tallinna Komitee liikme Hans Pöögelmanni mõtteavaldus (1926) selle kohta, et isegi Tallinna komitee juhtivate tegelaste ridades oli sõjariistus väljaastumise mõte ja ettevalmistamine pealiskaudne, sellest kõneldi, aga tegelikult tehti äärmiselt vähe. Töölised aga mõistsid relvastatud väljaastumist mitte tsaarivalitsuse sõjaväe, vaid mustsaja vastu. Pöögelmann süüdistab selles Aleksander Kesküla ja Otto Sternbecki.⁴⁵ Kuigi Nõukogude Liidus paarkümmend aastat hiljem kirjutandu on konjunkturse iseloomuga ja poliitiliselt kallutatud, on Pöögelmanni konstateering põhijoontes õige. Küsimus ei olnud siiski tahtmise puudumises (tahtmine oli), vaid hoopis tingimuste ja ressursside puudumises võitluses ülekaaluka vastasega. Peamine oli sobivate meeste-löökrühmlaste ja relvade nappus. Tundub, et relvastatud ülestõusu ettevalmistamine polnud VSDTP Eesti organisatsioonides põhitegevus, peatähelepanu pöörati kirjalikule ja suulisele propagandale, salatrükikodade asutamisele ja illegaalse kirjanduse (lendlehed) väljaandmisele. Eesti sotsiaaldemokraadid barrikaadidele eriti ei kippunud. 1906. aastal Teise Riigiduma valimistel saavutasid nad legaalses võitluses suurt edu.

Valitsuse sõjalis-politsei terror soosis partisanluse tekkimist 1906. ja 1907. aastal. „Karistussalkade tegevuse tulemusena tekkis „eriline illegaalne kiht inimesi“ – metsavennad, kes tõid kaasa skandaale ja sekeldusi.“⁴⁶ Läti 5000 metsavennaga võrreldes oli Eestis metsavendi väga vähe, kuid nende üksikud kõmulised aktsioonid pälvisid avalikkuses suurt tähelepanu. Revolutsiooni taandumise ja reaktsiooni pealetungi tingimustes juhtus

⁴² Peeter Speeki kirjutist väliseestlaste kuukirjas *Meie Tee* 09.09.1957 on tsiteeritud teosest: K. Ast Rumor. *Aegade sadestus. Olusid, iseloomustusi, hinnanguid*, II. Punane ja must. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1965, lk. 260.

⁴³ Toomas Muld [P. Speek]. *Tasujad, tööle!...* – *Õigus*, nr. 1, 16.(3.) 06.1906 Parisis.

⁴⁴ A.T. [Andres Dido] *Maaküsimus*, [I]. – *Õigus*, nr. 2, 15.(2.) 09.1906 Parisis.

⁴⁵ H. Pöögelmann. *Haripunktil*. – *Idem*. *Valitud teosed*, IV (1925–1932). Koost. E. Plotnik. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1980, lk. 66–67.

⁴⁶ K. Ast. [Mälestused.] *EKM EKLA*, f. 172, m. 2:4, l. 15. Vt. ka K. Ast Rumor. *Aegade sadestus*, II, lk. 130.

Lätis ja vähesel määral ka Eestis sama, mis Venemaal: tööliste salgad muutusid „ekspropriatoriteks“, kelle tegevuses poliitiline motiveeritus põimus läbi banditismi ja kriminaalsusega.⁴⁷

Augustis 1906 Sakus toimunud Eestimaa [kubermangu] sotsiaaldemokraatlike maaorganisatsioonide saadikute nõupidamisel võeti eksproprieerimise kohta vastu eraldi otsus: „5. T e r r o r i a s j u s tunnistas koosolek r a h a v õ t m i s e (konfiskeerimise) revolutsiooni-võitluse praegusel järgul s ü n d m a t a abinõuks. Metsavendadele, kes oma elu-ülalpidamiseks sunnitud on seda abinõu tarvitama, tuleb ette panna, et nad väiksed omanikud puutumata jätaksivad. T e r r o r – hirmu-abinõude tarvitamine (nagu põletamine, tapmine jne.) – kui kättemaksmise-abinõu, tuleb sündmataks pidada, aga kõikide rahva, organisatsioonide ja üksikute politikategelaste ära- ning ülesandjate vastu tuleb kõige valjumate abinõudega välja astuda.“⁴⁸ Tõenäoliselt tulenes see VSDTP neljanda kongressi (aprill 1906) otsusest partei mainet määrivaid eksproprieerimisi piirata.⁴⁹

Oktoobris 1906 avaldas VSDTP Eesti organisatsioonide ajaleht Sotsiaaldemokrat pikema artikli poliitilistest tapmistest ja raha konfiskeerimisest pseudonüümi Andrei [August Rei?] all. Selles tunnistab autor „kättemaksmise terrori“ revolutsiooni läbiviimise ülesannete seisukohast parteile kasutuks ja kahjulikuks: „Ainukene juhtumine, mil terror praegu kasulik ja tarvilik on, on enesekaitse

terror, s. o. nuuskurite, spionide, äraandjate, provokatorite ja kõige teravamana ninaga politseinikkude kõrvale toimetamine. Ainult sel on oma mõte sees. Üleüldse aga peab alati terrori tarvitusel kohalisi tingimusi järele kaaluma: iga terroristiline akt sünnitab valitsuse hirmuabinõude kõvenemist, mis laiade hulkade võitlusele ülestõstmist raskendab, meie võitlust desorganiseerib. Niisugused on need põhjused, miks sotsiaaldemokratia üksikute terroristliste väljaastumiste vastu on. Mitte argdus, jõu puudus või kõlblised eelarvami- sed ei tee teda terrori vastaseks, vaid see, et ta terroris otstarbekohast võitluse abinõu ei näe.“⁵⁰

Kihutuskirjandus

1905. aastal illegaalse kihutuskirjanduse tootmine ja levitamine kasvas plahvatuslikult, põrandaalustes trükikodades hakati aegapidi hektograafi asemel kasutama moodsaid rotaatoreid, mis võimaldas suuri tiraaže. Väga ligikaudsete arvestuste järgi trükiti Eestis aastail 1905–1907 u. 250 lendlehte ja brošüüri, mille suurimaks trükiarvuks oli 25 000 eksemplari.⁵¹ Lõviosa kõigist Eestis levitatud lendlehtedest on VSDTP Tallinna Komitee ja VSDTP Tartu grupi väljaanded, mis on trükitud Tallinnas ja Tartus, vähesel määral ka regionaalses keskuses Riias⁵² ja pealinnas Peterburis.⁵³ Teadaolevalt koostasid ja tõlkisid tekste Karl Ast, August Rei, Peeter Speek, Gottlieb Ast, Alma Ostra, venekeelseid Ser-

⁴⁷ O. V. Budnickij. Terrorizm, lk. 330.

⁴⁸ Eestimaa s.-d. maa-organisatsioonide saadikute koosoleku otsused, 2. – Sotsiaaldemokrat, 06.10.1906, nr. 2.

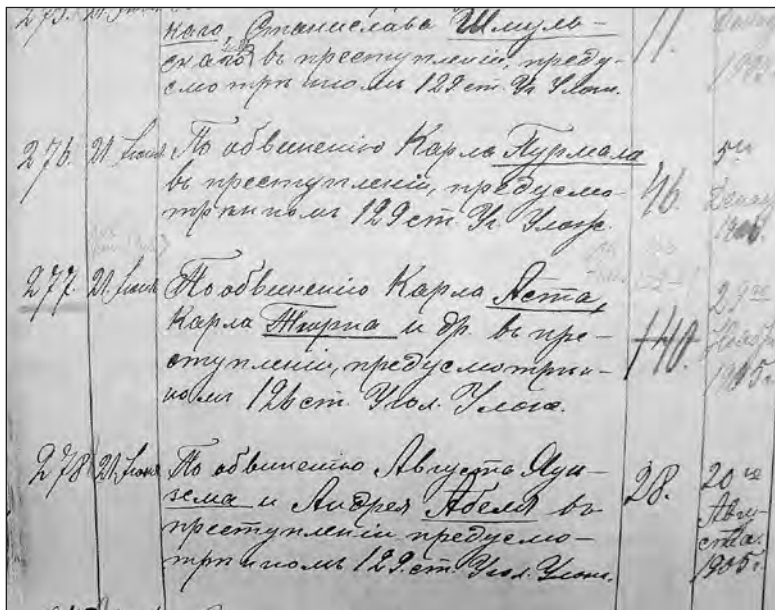
⁴⁹ Sellele osutab A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Vaba Eesti, Stockholm, 1961, lk. 78.

⁵⁰ Andrei [August Rei?]. Üksikud poliitikalised tapmised ja raha-konfiskeerimine revolutsiooni kasuks, I. Terror. – Sotsiaaldemokrat, 06.10.1906, nr. 2.

⁵¹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, I (XIX sajandi 90. aastad – 1920). EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1961, lk. 55–56.

⁵² VSDTP Tartu grupi salatrükikoda asutati 1905. aasta suvel või sügisel Riiga, kuid kukkus kohe sisse; Karl Ast, Karl Tärna ja „seltsimees Fomá“ arreteeriti, vabanesid 17. oktoobri amnestiaga, Alma Ostra pääses põgenema. (K. Ast Rumor. Aegade sadestus, II, lk. 216–235.)

⁵³ Üksikuid lendlehti andsid Eestis teadaolevalt välja veel VSDTP Ida-Liivimaa grupp Võrus, VSDTP Narva grupp, VSDTP Sotsiaaldemokraatlik Ühisus Põltsamaal (seotud VSDTP Tartu grupiga), VSDTP Nuustaku Komitee, VSDTP Põhja-Liivimaa Ringkonna Organisatsiooni Täidesaatev Komitee, VSDTP Põhja-Liivimaa Ringkonna Organisatsiooni Pärnu Komitee, Tallinna Sõja-Revolutsiooniline Organisatsioon, Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu, Tallinna töölisanemad, Tartu üliõpilaste liidunõukogu ja selle asemele loodud delegaatide nõukogu, SRP Narva grupp, LSDTP Valga grupp.

Sotsiaaldemokraadid Karl Ast ja Karl Tärna Liivimaa Kubermangu Sandarmivalitsuse ülema polkovnik I. D. Volkovi poliitiliste kurjategijate nimekirjas süüdistusega „kehtiva korra kukutamises“. EAA, f. 661, n. 1, s. 857, l. 125p

gei Širokogorov, kirjanduse väljaandmise materiaalse küljega tegelesid tehnilised grupid (Karl Tärna, Johannes Pikkov, Eduard Ott, Hugo Pettai jt.).

Sotsiaaldemokraatide lendlehtede üldine ideestik oli igal pool enamvähem sama: üleskutsed kukutada isevalitsus ja kehtestada „rahvalik“, s. o. demokraatlik vabariik perspektiiviga liikuda edasi sotsialismi suunas. Töörahas on kuulutanud valitsusele sõja, kus peavaenlaseks ning „ülemtimukaks“ on isevalitsus oma teenritega, selle järel tulevad mõisnikud ja kapitalistid, kes samuti on „tööraha vereimejad“. Sotsiaaldemokraatide retoorika käis kaugel ees reaalistest võimalustest, eriti VSDTP maksimumprogrammi (sotsialism) täitmise osas. Kapitalistide kuulutamine vaenlasteks annab tunnistust sotsiaaldemokraatide kärsitusest ja soovist jätta vahele liberaalse demokraatia etapp Venemaa uuendamisel. Nii mõnelegi neist, sh. Leninile ja Trotskile terendas perspektiiv permanentsest revolutsioonist, kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülekasvamisest sotsialistlikuks, proletariaadi ja talurahva

revolutsioonilisest diktatuurist ning ajutisest revolutsioonilisest valitsusest, mis lühidalt öeldes tähendas enamlaste võimuhaaramist.⁵⁴

Lendlehtedes on öitsva sotsialistliku tuleviku kirjeldamine siiski väga napolisõnaline, aktsent on asetatud vana korra lammutamisele, mida innustab vääramatu usk isevalitsuse peatsesse kokkukukkumisse. See pilt, mida Läti ja Eesti sotsiaaldemokraadid Venemaa sündmustest edastasid, oli tugevasti kallutatud. Järjekindlalt sisendati mõtet, et isevalitsus ei suuda revolutsiooni survele vastu seista, sõjavägi tuleb rahva poole üle ja võit on lähedal.

Me ei tea, kui palju jõudis Eesti sotsiaaldemokraatideni Lenini juhendeid visata politseinikele näkku soolhapet ja valada soldatid üle keeva veega, samuti VSDTP kongresside otsuseid terroriaktide praktilise korraldamise kohta partei juhtimisel. Ent Eestis trükitud ja levitatud üleskutsete tekstid ei jää oma sõjaka sisu ega räige sõnastuse poolest kuigi palju maha vene ja läti võitluskaaslaste analoogsetest tekstidest.⁵⁵ Illegaalsete üleskutsete toon ja stiil on äärmiselt agressiivne

⁵⁴ Istorija Kommunističeskogo partii Sovetskogo Sojuza. (Izd. četvertioje, dopolnennoje.) Rukovoditel` avtorskogo kollektiva B. N. Ponomarev. Politizdat, Moskva, 1972, lk. 79–85.

⁵⁵ Revoljucija 1905–1907 gg. v Latvii. Dokumenty i materialy. Otv. red. Ja. P. Krastyn`. Latvijskoje gosudarstvennoje izdatel`stvo, Riga, 1956.

ja ründav, ähvardav ja hirmukülvav. Vägivalla massiivse propaganda põhjenduseks on lendlehtedes märgitud vajadust vastu astuda valitsuse vägivallale ja provokatsioonidele.

Kes olid vaenlased konkreetset, kelle vastu tuli sõda pidada ja relvad suunata? Siin absoluutselt selgelt piiritletud kontingenti pole. Enamasti on sotsiaaldemokraatlikes väljaannetes peavaenlastena üldsõnaliselt märgitud isevalitsus, mõisnikud ja kapitalistid, rahvavaenlased, tsaari opritšnikud, töörahva timukad (*palatši*), orjastajad (*ugneteli*) ja vereimejad (*krovopijcy*), lisaks figureerib sageli müstiline ja ebamäärane mustsada kui äärmusparempoolsete monarhistlike jõudude efemeerne kogum.⁵⁶ Likvideerimisele kuuluvate rahvavaenlaste loetelusse arvati Baltikumis kõige sagedamini sandarmid, politseiametnikud, eriti baltisakslastest abipolitseinikud, regulaarmee karistusvägede ohvitserid, reeturid ja spioonid. Niisugused konkreetset loetelud esinevad enam Läti sotsiaaldemokraatide lendlehtedes. Ühes LSDTP Riia komitee lendlehes (september 1905) ähvardati sõjakohtute „võllakohtunikke“ rahva kümnekordse kättemaksuga iga süüdi (surma) mõistetud seltsimehe eest, samuti lubati kätte maksta kõigile neile, kes toetavad niisugust korda, mis teeb sõjakohtu otsused võimalikuks. „Me ei anna armu politseiametnikele, spioonidele, sandarmitele, kasakatele, sõjakohtute kohtunikele, prokuröridele, politseijaoskondadele ja nende elupaikadele.“⁵⁷ LSDTP Miiitavi (Jelgava) komitee lendlehes „Aeg taguda mõõkasid“ 21. novembrist 1905 on maa pealt ärapühki-

VSDTP Tartu grupi punane pitsat, millega märgistati lendlehti. EAA, f. 3742, n. 1, s. 1, l. 11p

misele kuuluvate „vårdjate“ (*izvergi*) loetelus „kõik isevalitsuse ketikoerad“: kardavoid, spioonid, pristavid, kuberner ja nendega läbi käivad isikud. Tähelepanuväärne on, et läti sotsialistid kuulutasid vaenlasteks „kõik vana korra asutused“, sh. ka lätlaste juhitud linna- ja vallaomavalitsused, keda tuli boikoteerida või asendada täidesaatvate komiteedega.⁵⁸

Esmakordselt kohtame Eestis üleskutset relvastatud võitluseks VSDTP Tartu grupi lendlehes, mis ilmus 10. jaanuaril 1905 vastuseks Peterburi Verisele pühapäevale.⁵⁹

„Taevaserp punetab revolutsiooni koidust, kuldse priiuse päev kerkib varsti üles! [– – –] Viimane lahing on veel ees, siis tõuseb päike. Valmistage ennast selle[le] võitlusele ette, sest tema otsustada on, kas võidame omale vaba-

⁵⁶ Mustsajaks pidasid Eesti pahempoolsed ka baltisakslaste egiidi all moodustatud linnakodanike kaitseväge *Bürgerwehr*, mõisnike formeeritud omakaitsealku ja valitsuse karistusvägesid.

⁵⁷ LSDTP Riia Komitee lendleht „Võllakohus ja revolutsiooniline võitlus“. – Dokumenty po istorii revoljucionnogo dviženija sel`skix rabočix i krest`jan v Pribaltike v period pervoj russkoj revoljucii 1905–1907 godax. Sost. V. A. Petrov, F. S. Nazarov. Pod red. Ja. P. Krastyn`. (Materialy po istorii SSSR, 4. Otv. red. A. A. Novosel`skij.) Akademija nauk SSSR, Institut istorii. Glavnoje arxivnoje upravlenie, Central`nyj arxiv voenno-morskogo flota SSSR, Moskva–Leningrad, 1957, lk. 108–111. Lendleht on avaldatud läti ja vene keeles.

⁵⁸ LSDTP Jelgava Komitee lendleht „Aeg taguda mõõkasid“. 21. november 1905. – Vysšij pod`em revoljucii 1905–1907 rr. Vooružennyje vosstanija. Nojabr` – dekabr` 1905 goda, 4. Sost. G. M. Derenkovskij, I. F. Šostak. Otv. red. A. L. Sidorov. (Revoljucija 1905–1907 gg. v Rossii. Dokumenty i materialy. Predsedatel` glavnoj red. A. M. Pankratova.) Akademija nauk SSSR, Institut istorii. Glavnoje arxivnoje upravlenie, Central`nyj istoričeskij arxiv v Moskve. Moskva, 1957, lk. 282–283.

⁵⁹ K. Ast Rumor. Aegad sadestus, II, lk. 211.

9p
 „Kult ühewoos oma inimlisi õigusi taga nõuate... Tule-
 tage kõiki seda melde, ja te leiate, et see kõik keisriwalitsuse
 sõlmi on, ja et see kõik kaob, kui me endile rahwa wabariigi
 wõidame, kus rahwas oma saadikute läbi ise asju ajab. Kas nõi-
 me waisida niid, kus revolutsiooni koit tawar serwa warijuna-
 sene wõisib, kus keisri ainuwalitsus praagisedes kokkulangema hak-
 kab! Ei, waisida nõinad ainult need, kes ühes keisriga rahwa
 wõit imewad, nagu tema kõiksugu alatud kõskjalad, mõioni-
 kud ja kapitalistid! Meie aga tõusme üles, wõtame sõjariis-
 tad kätte ja läheme keisri isewalitsuse wastu, kes kõiki meie
 kõrtoikajaid rahwarõhumise juhib, üles, hüüdis:
 „Kadugu keisri isewalitsus!! Elagu rahwa wabariik!!“
 Tawarawõit revolutsiooni koidust, kuldse püüuse päew
 kerib warsti üles! Wüimane lahing on veel ees, siis tõu-
 seb päike. Walmistage ennast selle wõitlusele ette, sest
 tema otsustada on, kas wõidame omale wabaduse,
 wõi jääme keisri isewalitsuse ikkesse! Ihuge terawaks
 kirved ja laadige täis püssid, sest warsti on
 niid tarwis! Teil pole midagi kaotada wõit-
 luses keisri isewalitsuse wastu, pääle oma ket-
 tide, milles teid hoiti. Kuid teie wõidate
 wabaduse!...
 Kadugu isewalitsus!! Kadugu sõda!!
 Elagu rahwa wabariik!!!
 Tartus, 10 jan. 1905.
 Tõuse ülesse wägewalt töörahwa parr,
 Tõuse ülesse, rõhutud rahwas,
 Kõla kaugele, wõiduhääl rahwas,
 Hüüa „edasi!“, wõitluse sarr!
 Andke seda lihte kõigile tuttawatele lugeda!!

duse, või jääme keisri isewalitsuse ikkesse!
 Ihuge teravaks kirved ja laadige täis püssid,
 sest warsti on neid tarwis! Teil pole midagi kao-
 tada wõitluses keisri isewalitsuse vastu, pääle
 oma kettide, milles teid hoiti. Kuid teie wõi-
 date wabaduse! Kadugu isewalitsus!! Kadugu
 sõda!! Elagu rahwa wabariik!!!⁶⁰

Vägivald vägivalla vastu ehk provotsee-

ritud vägivald on kätketud õigustusse: „Iga
 kord, kui valitsuse timukad meile vägivald-
 selt kallale tungivad, peame nad lihtsalt maha
 lööma, sest teist inimlisemat abinõu nende
 verekoerade vastu ei ole olemas.“⁶¹

VSDTP Tartu grupi meelest tuli maal teha
 „kohe vagaseks, näituseks malgaga“ mõisniku
 informatorid ja streigimurdjad. „Mis roo-

⁶⁰ VSDTP Tartu grupi lendleht „Kõlasivad esimesed mürinad...“. EAA, f. 3742, n. 1, s. 1, l. 9p. Hektograaf.

⁶¹ VSDTP Tartu grupi lendleht „Seltsimehed ja töövennad!“ 12. aprill 1905. – Proletaarne revolutsioon Eestis, nr. 2/3, 1927, lk. 32–33.

VSDTP Tallinna komitee lendleht. 1906. EAA, f. 854, n. 2, s. 2193, l. 30

jane on peab ära hävitama eneste keskelt.⁶² 1906. aastal arvasid VSDTP organisatsioo-

nidega seotud Eesti Talurahva Ühisust asutava organisatsiooni eelplaani koostajad, et „äraandjate ja salakuulajate vastu kõige valjemad määrused ja abinõud tarvitusele tulevad võtta. Sarnased inimesed võivad Ühisuse tegevuse edenemist kõige rohkem takistada ja temalt määratumaid ohvrisid nõuda. Seepärast on tarvilik niisuguste alatute isikute kohta surmanuhtlus maksma panna.“⁶³

Eesti sotsiaaldemokraatide 1905. aasta lendlehtedes on mõisnikud julgeoleku mõttes kõige agressiivsema eksistentsiaalse surve all. Toon siinkohal ära mõned sellekohased tekstilõigud erineva päritoluga allikatest: „Kadugu rõhujad [mõisnikud], kadugu vereimejad, kadugu mõisad!“⁶⁴; „Eestlased! Kätte on jõudnud kättemaksmise tund. Eestlaste püha maad, mida on immutanud teie veri, higi ja pisarad, rüvetavad ikka veel teie timukad. Hävitage see ussisugu, purustage, lõhkuge, pühkige minema nende lossid eestlaste pühalt maalt. Ja kui tuleleek, mis neelab nende lossid, tõuseb taevani, siis hüüdke kogu suurel Venemaal: „Elagu suur Venemaa vabariik, maha isevalitsus, maha mõisnikud, kapitalistid, maha sõda!“⁶⁵ Katke anonüümsest lendlehest: „Ärka üles! armas Eesti töörahas! Näita oma endist kangelase vaimu, ning vabasta end neist jõledamatest verekoerdest! Maksa neile toorust toorusega ja vägivalda vägivaldaga kätte! Otsustav silmapilk on käes, kus sa vahest ehk viimast korda veel välja võid astuda ja enda eest kosta. Seepärast ühendage ja pühendage endid oma kodukolde vabaduse hääks! Maha mõisnikud, ühes mõisadega, ja kõikide vägivaldsete valitsejatega!“⁶⁶

⁶² VSDTP Tartu grupi lendleht „Maatöölised ühinege“. 15. juuli 1905. EKM EKLA, f. 172, m. 17:1, l. 39–40. Ärakiri.

⁶³ Eesti Talurahva Ühisust Asutava Organisatsiooni eelplaani. 1906. EAA, f. 854, n. 2, s. 2193, l. 38. Originaal. Trükitud VSDTP Tallinna Komitee trükikojas (10 000 eks. pärast I Riigiduma laialiajamist juulis 1906).

⁶⁴ VSDTP Tallinna Komitee lendleht maatöölisele „Armsad Eesti vennad“. EAA, f. 854, n.2, s. 2193, l. 5. Hektograaf.

⁶⁵ VSDTP Ida-Liivimaa Grupi Abiorganisatsiooni lendleht „Eesti vennad! Töörahas! Sulased!“. Märts, 1905. – Revoljucija 1905–1907 гг. в Эстонии. Сbornik dokumentov i materialov. Sost. V. A. Bojkov, V. G. Gusarova, È. G. Kaup, Ju. Kaxk, G. F. Lukin, Z. I. Mazalevskaja, M. I. Muzykantova. Otv. red. G. I. Mosberg. Akademiya nauk Èstonskoj SSR, Institut istorii. Arxivnyj otdel i Central`nyj gosudarstvennyj istoričeskij arxiv Èstonskoj SSR, Tallin, 1955, lk. 124–125. Venekeelne tõlge. Levitati Võru maakonnas 1905. aasta märtsis. Eestikeelset originaali pole õnnestunud leida.

⁶⁶ Anonüümne lendleht „Kallis Eesti sugurahvas!“ 21. august 1905. EAA, f. 296, n. 8, s. 957, l. 292. Hektograaf; EKM EKLA, f. 172, m. 17:1, l. 46–47. Ärakiri.

komitee lendleht „Meie oleme võitluseks valmis!“, milles ähvardati sõjaseisukorra püsesid vajalikul hetkel süüdata „kõik raisakullide pesad“. ⁷⁰ Niisugused sõnavõttud välistavad võimaluse, et mõisahoonete põletamine, mis selleks ajaks oli juba Liivimaa kubermangu Läti osas alanud (24. novembril), võis vallanduda kuidagi „kogemata“ või juhuslikult, ilma parteiaktiivi ja Riia Föderatiivse Komitee teadmata.

1905. aasta lõpul asutatud Tallinna Sõja-Revolutsiooniline Organisatsioon kutsus soldateid üle tulema rahva poolele, andma Tallinna tööliste ülestõusuks relvi ja pöörama relvad töörahva vaenlaste vastu. Soldateid ärgitati minema kihutama „ohvitserelurjuseid“ (*oficerov-merzavcev*) ja allohvitserel, kelle asemele tuli valida uued ülemused soldatite endi seast. ⁷¹ Samalaadseid üleskutseid jagati ka mujal Eestis, sh nekrutitele: „Tooge kasarmust sõjariistu rahva kätte, kihutage kõiki tööle. [– – –] E l a g u s õ j a r i i s t u s m ä s s ! ! !“ ⁷²

Relvade osas olid Eesti haritlastest sotsiaaldemokraadid optimistid. 1905. aasta algul arvasid nad, et isevalitsuse vastu sõtta saab minna ka hangude, harkide ja mõõkadega. ⁷³ „Talupoegade ajaloolikud sõjariistad on vikadid, hangud, kirved ja muud terariistad ning tule tunglad. Neid tarvitatagu.“ ⁷⁴

1905. aasta suvel valitsenud ootusi peegeldab järgmine katke lendlehest: „Vennad! Otsustav silmapilk ligineb, troon kõigub, varsti lööb üleüldine torm mühama – oleme valmis. Valmistame sõjariistu, muretseme püssirohtu, revolvrise, teeme piigid teravaks, paneme kirved varte, et esimese märgu peale,

nagu vana Eesti maleva, ühiselt ülesse tormata! Jahimehed käigu harjutustel ja ühinegu kaitsesalkadeks, spionid ning äraandjad tapke maha, lendlehtede laiali laotamine seadke korda. Tingimata ühineb ka üks osa sõjaväge rahvaga ja siis on võit meie! Siis seame rahva vabariigi sisse, siis hakkab saadikute kogu, mille rahvas on üleüldise, üheõiguslise, otsekohe ja salajase healetamisega valib [valinud], riigi asju korraldama, siis kautame kaudsed maksud, siis kautame alalised sõjaväed, siis lõpetame sõja, siis teeme otsa praegusele kurnamisele ja inimese õiguste porisse tallamisele.“ ⁷⁵

Sügisel saadi aru, et relvad on kogu liikumise üks nõrgemaid kohti. Seepärast õpetas VSDTP Tartu grupp töölisi: „Tungige sõjariistade ladudesse ja poodidesse, muretsuge omale vägivallaga sõjariistu, kui teile neid heaga ei anta. Ühinege kõik! Uulitsakivid, teibad, revolvrud ja püssid – need toovad vabadust!“ ⁷⁶

(Järgneb)

Toomas Karjahärm

(1944), DSc., vanemteadur,
Tallinna Ülikool, Rüütli 6, 10130 Tallinn,
toomas.karjaharm@tlu.ee

⁷⁰ LSDTP Keskkomitee lendleht „Meie oleme võitluseks valmis“ 26. november 1905. – Vysšij pod`em revoljucii, lk. 388.

⁷¹ Tallinna Sõja-Revolutsioonilise Organisatsiooni lendleht „Kõigile Tallinna soldatitele“. 6. detsember. – Revoljucija 1905–1907 гг. в Эстонии, lk. 310–312.

⁷² VSDTP Tartu grupi lendleht „Seltsimehed nekrutid!“ 18. oktoober. EAA, f. R-271, n. 1, s. 1361, l. 32. Arhiiviärakiri.

⁷³ VSDTP Tartu grupi lendleht „Seltsimehed töölistel!“ 13. jaanuar 1905. EKM EKLA, f. 172, m. 8:8, l. 11. Ärakiri.

⁷⁴ VSDTP Tallinna Komitee lendleht „Eesti talupojad ja maa töölised“. Aprill 1905. ERAF, f. 27, n. 1, s. 109, l. 33. Šapirograaf. Ärakiri.

⁷⁵ VSDTP Tartu grupi lendleht „Veri...“. 10. juuli 1905. EKM EKLA, f. 172, m. 17:1, l. 59. Hektograaf. Ärakiri. Levitatud Toolamaa vallas 23. novembril 1905.

⁷⁶ VSDTP Tartu grupi lendleht „Seltsimehed töölised!“ 21. oktoober 1905. EAA, f. R-271, n. 1, s. 1361, l. 33. Arhiiviärakiri.